

EXAMENSARBETE

Hösten 2005

Lärarytbildningen

Barn i sorg

**Vad innebär ett professionellt förhållningssätt i
lärarens möte med barn i sorg**

Författare

Veronica Gustafsson

Anna Seldevall

Handledare

Agneta Jonsson

Barn i sorg

Vad innebär ett professionellt förhållningssätt i lärarens möte med barn i sorg

Abstract

Intresset i vår studie är hur några lärare talar om barn i sorg. I litteraturdelen tar vi bland annat upp skolans uppdrag, barns reaktioner och hur man kan bemöta ett barn i sorg. För att få reda på hur man arbetar med barn i sorg i skolan har vi intervjuat några verksamma lärare i grundskolans tidigare år. Lärarna talade om att vara lyhörd för elevens behov och visa respekt för eleven och dess familj. De berättade om vilka redskap som de använt sig av i mötet med barn i sorg, och även i den övriga undervisningen när de talat om sorg och död. Det kunde vara att lyssna på musik, samtala om livsfrågor, låta eleverna skriva om sina tankar kring döden samt rita teckningar. I resultatdelen redovisar vi vad som framkommit under intervjuerna i form av olika teman såsom beredskap, redskap, respekt och lyhördhet samt tid. I vår diskussion diskuterar vi intervjuerna kopplat till den litteratur vi har tagit del av samt till våra teoretiska utgångspunkter, som är det sociokulturella perspektivet och den kognitiva utvecklingspsykologin. Vi menar slutligen att balansen mellan att ha ett professionellt förhållningssätt som lärare och att vara en god medmänniska är svår med tanke på läraryrkets speciella karaktär.

Ämnesord: sorg, lärarens roll, beredskap, samtal, trygghet

INNEHÅLL

1. INLEDNING	5
1.1 BAKGRUND	5
1.2 SYFTE.....	5
1.3 STYRDOKUMENTEN	6
1.3.1 FN:s Barnkonvention.....	6
1.3.2 Läroplanen 1994	6
2. LITTERATURGENOMGÅNG.....	7
2.1 BEGREPPSDEFINITIONER.....	7
2.2 BARN SORG	7
2.3 BARN S UTVECKLING OM FÖRSTÅELSE FÖR VAD DÖDEN INNEBÄR.....	8
2.4 BARN S REAKTIONER VID SORG	9
2.5 SKOLAN OCH DESS UPPDRAG VID SORGEARBETE.....	11
2.6 SKOLANS KRISORGANISATION OCH BEREDSKAPSPLAN	13
2.7 METODER I KLASSRUMMET	14
2.7.1 Samtal.....	14
2.7.2 Lek	15
2.7.3 Rita och måla.....	16
2.7.4 Läsa	16
2.8 LÄRARENS ROLL I BEMÖTANDET AV ETT BARN I SORG	16
2.9 LITTERATURDISKUSSION	18
2.10 PROBLEMPRECISERING	19
3 TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER	19
3.1 DET SOCIOKULTURELLA PERSPEKTIVET	19
3.2 DEN KOGNITIVA UTVECKLINGSPSYKOLOGIN.....	20
4. METOD	21
4.1 SEMISTRUKTURERAD INTERVJU	22
4.1.1 Personlig intervju.....	22
4.2 URVAL	23
4.3 GENOMFÖRANDE.....	23
4.4 RESULTAT	24
4.4.1 Beredskap	25
4.4.2 Redskap	27
4.4.3 Respekt och lyhörddhet.....	28
4.4.4 Tid.....	29
4.5 ANALYS OCH SLUTSATS	30
4.5.1 Beredskap	30
4.5.2 Redskap	31
4.5.3 Respekt och lyhörddhet.....	31
4.5.4 Tid.....	31
4.6 ÖVERGRIPANDE SLUTSATS	32
4.7 METODKRITIK	32
5. DISKUSSION.....	33
6. SAMMANFATTNING	36
LITTERATURFÖRTECKNING	38
<i>Bilaga I</i>	41
<i>Bilaga II</i>	42

1. Inledning

Vi är två lärarstuderande som läser inriktning Barnets lärande, lärarens roll med inriktningen svenska/samhälle. Hela vår utbildning har genomsyrats av att barn skall känna trygghet i skolan. När vi läste religionskunskap kom vi i kontakt med ämnet barn i sorg, men på en väldigt yttlig nivå. Ett av de stora uppdrag som en lärare har är att arbeta mot att barnen ska känna sig trygga i skolan, ett tryggt barn kan lättare ta till sig den kunskap som skolan förmedlar. I *Lpo 94* står det att skolans verksamhet ska präglas av omsorg om den enskilda eleven. (Läraryrket 2001). Vilket gör att skolan har ett stort ansvar för att hjälpa ett barn i sorg, då ett barn som upplever sorg behöver extra stöd och omsorg för att klara av sin skolgång samt för att bearbeta sin sorg.

1.1 Bakgrund

Överallt i dagens samhälle stöter vi på katastrofer av olika slag. Människor är idag mer rörliga och har lätt för att ta del av omvärlden genom resor, tidningar, Internet osv. Sorg kan även drabba oss i vardagen i vår familj, bland släkt eller vänner. ”Människan föds in i en verklighet som är både ljus och mörk. Glädje och sorg blandas från allra första början.” (Björklund & Eriksson 2000, s.5). Barn kan sörja över många olika saker och de sörjer även på många olika sätt. De kan sörja över förlusten av en familjemedlem eller släkting, att förlora den dagliga kontakten med en förälder på grund av skilsmässa, att någon de tycker om flyttar långt bort ifrån dem, eller att någon i dess närhet drabbas av sjukdom, eller att ett husdjur dör.

Personligen upplever vi att sorg kan vara ett svårt ämne som ofta är svårt att prata om. Men i vårt kommande yrke som lärare måste vi vara beredda på att bemöta elever som på något sätt kan ha drabbats av sorg. Därför valde vi att inrikta oss på barn i sorg ur en lärares perspektiv. Genom detta arbete vill vi ta reda på vad vi som lärare kan göra för att hjälpa barnet i denna situation samt hur vi skapar ett klassrumsklimat där alla elever känner sig trygga.

1.2 Syfte

Vi vill fördjupa oss i vad några lärare anser vara ett professionellt förhållningssätt i mötet med barn i sorg. Vi vill också ta reda på hur några lärare talar om barns reaktioner vid sorg samt hur de har arbetat med dessa elever.

1.3 Styrdokumentet

Här har vi valt att skriva om FN:s Barnkonvention och läroplanen 1994. Grunden i läroplanen bygger på FN:s Barnkonvention och det är läroplanen som styr lärarens uppdrag i mötet med elev och föräldrar.

1.3.1 FN:s Barnkonvention

År 1989 fastställdes FN:s internationella konvention om barnets rättigheter. (Rädda Barnen 1992). Konventionen går ut på att barnen är människor med egna rättigheter. De vuxna är skyldiga att se till att dessa rättigheter förverkligas. Ett barn som drabbats av sorg behöver hjälp och stöd från vuxenvärlden. Konventionen säger att barn behöver särskilt stöd för att känna sig värdefulla. Ett barn som drabbats av sorg behöver ge uttryck för sina känslor. Konventionen menar att leken är ett viktigt redskap och en rättighet för alla barn. Konventionen utgår också från principen "barnets bästa". Principen utgår från att barnets intresse alltid skall komma i första hand vid beslut och avgörande frågor som rör barnet. Detta innebär även att vuxna måste vara lyhörda för vad barn egentligen vill. Konventionen slår också fast att barn har rätt att uttrycka sina åsikter och få dem respekterade. (a.a).

1.3.2 Läroplanen 1994

Skolans verksamhet skall enligt skollagen utformas utefter de demokratiska värderingar som vi har i vårt samhälle och verksamheten skall också främja varje människas egenvärde. Skolan har som ansvar att arbeta för förståelse för andra människor och utveckla förmågan till inlevelse för andras situation. "Skolan skall sträva efter att vara en levande social gemenskap som ger trygghet och vilja och lust att lära." (Läraryrket, 2001, s. 12).

Undervisningen skall anpassas till varje elevs förutsättningar och behov. För de elever som av olika anledningar har svårigheter med att nå målen för utbildningen har skolan ett särskilt ansvar. Undervisningen skall anpassas till varje enskild elev, och kan därför inte göras lika för alla. (a.a).

Alla som arbetar i skolan skall samverka för att göra skolan till en god miljö för lärande. Personalens ansvar ligger också på att hjälpa de elever som är i behov av särskilt stöd. Läraren skall utgå från varje enskild elevs behov, förutsättningar, erfarenheter och tänkande. I samarbetet mellan skolan och hemmet skall läraren hålla sig informerad om den enskilda elevens personliga situation och visa respekt för elevens integritet. Rektorn har ansvar för att upprätta kontakt mellan hem och skola om det behövs. Rektorn ansvarar även för att

undervisningen utformas så att eleverna får det särskilda stöd och den hjälp de behöver. (Läraryrket 2001). Vi anser att det är oerhört viktigt att eleven får det stöd som den behöver utifrån sina behov och förutsättningar. Att man som lärare visar respekt för elevens sorgprocess och inte glömmer bort elevens situation som den befinner sig i. Här har både skolan och den enskilda läraren ett stort ansvar.

2. Litteraturgenomgång

Utifrån den litteratur som vi har läst har vi sammanställt det som vi ansett vara relevant för vårt syfte med arbetet. Vi har valt att först presentera vad barn sörjer över, barns utveckling om förståelse för vad döden innebär och barns reaktioner vid sorg. Vidare presenterar vi skolan och dess uppdrag vid sorgearbete, skolans krisorganisation och beredskapsplan, metoder i klassrummet, lärarens roll i bemötandet av ett barn i sorg samt den enskilda elevens behov.

2.1 Begreppsdefinitioner

Här har vi valt att presentera en del begrepp som förekommer i vårt arbete.

Beredskapsplan/ Krisorganisation – beredskap = göra sig färdig eller beredd, plan = utkast, förslag (Svenska Akademiens ordlista 1986)

Sorg – reaktion av förlust , vanligen av en avhållen närstående. En likartad reaktion kan uppträda efter förlusten av t.ex. ett husdjur. En form av traumatisk kris. (Bra Böcker, band 16, 1995).

Trauma – psykisk påverkan efter en händelse av chockartad eller smärtsam art, t.ex. en katastrofhändelse. Ett psykiskt trauma ger upphov till en traumatisk kris. (Bra Böcker, band 18, 1995).

Traumatisk kris – En kris som uppstår då en smärtsam händelse inträffat som ligger utanför det normalt förväntade och som hotar individens möjligheter att ha ett tillfredsställande liv. Vanligen genom förlust genom död eller separation. (Bra Böcker, band 11, 1993).

2.2 Barns sorg

Barn kan sörja över många olika saker och deras sorg är minst lika stor som de vuxnas. ”Ändå finns det fortfarande föreställningar om att barn sörjer mindre eller tar det lättare på något sätt” (Björklund & Eriksson 2000, s.27). Däremot har ett barn lättare för att leva i nuet och

kunna koppla bort sorgen. Den mest centrala sorgen för ett barn är om en förälder dör, då förlorar barnet kärlek och omsorg och vardagen vänds upp och ner. (a.a).

Många barn kommer i kontakt med död och sorg genom sina husdjur. "Den sorg de då upplever kan vara svår, men är ändå en hanterlig form av kontakt med döden. Den kan kanske hjälpa barnet att förstå döden och förbereda det för att möta sorgen vid en anhörigs död, som vi alla förr eller senare kommer att uppleva". (Johansson & Larsson 1976, s. 54). När en elevs husdjur har dött kan det vara lämpligt att ta tillfället i akt och prata om döden på ett naturligt sätt. Eleven kan då få berätta om sitt husdjur. (a.a).

En annan upplevelse som också kan påverka ett barn, och som har med skolan att göra, är föräldrarnas separation och skilsmässa och detta kan innebära en svår sorgprocess. Vid denna typ av upplevelse finns det inte någon kropp att sörja eller några sorgeceremonier vilket kan göra denna typ av upplevelse mycket svår och jobbig för barnet. Det kan bli ännu svårare om föräldrarna själva är osäkra på vad som händer eller om det endast är den ena föräldern som vill separera. Föräldrarna kan, liksom vid dödsfall, tycka att det är jobbigt att prata om det med sina barn, speciellt när de själva känner sig ansvariga. Det är viktigt att barnet känner sig tryggt och föräldrarna bör undvika att barnet måste välja sida eller placeras mitt i en konflikt. (Jewett Jarratt 1994). Vid en skilsmässa bör skolan ordna ett möte med elev och föräldrar för att diskutera vad som skall sägas i klassen och man bör även komma överens om vem av föräldrarna som skall få information om skrivningsresultat, kallelser till föräldramöten, konferenser osv. Läraren bör också prata med eleven om situationen och om eventuella svårigheter. (Dyregrov & Raundalen 1995).

2.3 Barns utveckling om förståelse för vad döden innebär

Atle Dyregrov, psykolog och specialist i klinisk psykologi, menar att barn mellan 5-10 år utvecklar en gradvis förståelse av att döden är oåterkallelig och att alla livsfunktioner upphör. De yngsta barnen har ett magiskt tänkande som innebär att det sätter sig själva i centrum och allt som sker runtomkring dem har med dem att göra. De kan ha för sig att deras tankar, känslor, önskningar och handlingar är orsaker till det som händer dem själva och andra i deras närhet. Detta stämmer dock inte på alla barn men det är viktigt att ha i åtanke i mötet med barn som upplever sorg eftersom ett barn lätt kan ta på sig ansvaret för en persons död. Runt sjuårsåldern tänker barnen mindre på sig själva som världens centrum och de blir bättre på att

ta andras perspektiv, vilket medför att de kan lättare förstå vänner som till exempel mist ett syskon eller en förälder, eller drabbats av någon annan typ av sorg. I enlighet med Dyregrov (1990) menar Huntley (1996) att barn i 6-10 årsåldern förstår att döden är något slutgiltigt och ofrånkomligt, men de förstår ändå inte varför döden måste komma till alla. Döden associeras i denna åldersgrupp ofta med andar, häxor, monster, tjuvar och "fula gubbar" eller som ett straff eller hämnd för något ont man har gjort. (a.a). I takt med barnens utveckling förstår de mer orsaker av händelser och deras tankar präglas av funderingar om rättvisa, varför händer det "onda" saker med "goda" människor (Dyregrov 1990)

Vidare menar Dyregrov (1990) att hos barn i den tidiga skolåldern verkar det ske en förändring i barnens villighet att visa känslor. Vännerna börja ta allt större plats i barnens liv och det är där som de söker svar på sina frågor. Från tioårsåldern börjar barnens föreställningar om döden bli mer abstrakta och de förstår konsekvenserna av att en människa dör. De förstår att sjukdom, ålderdom och olyckor ofta är orsaker till dödsfall. De tänker nu också ännu mer på rättvisa och orättvisa, ödet och det övernaturliga samt på relationsfrågor, t.ex. "Vem tar hand om mormor nu"?

Tillsammans med de förändringar som sker på det biologiska, psykologiska och sociala område, kan ett dödsfall leda till mycket starka reaktioner från ungdomarnas sida. Även om man uppfattar döden som en abstrakt idé, kommer uppfattningen av den som oundviklig och universell också innebära att den är personlig. Detta kan medföra att man försöker undvika den tanken. (a.a,s.15).

2.4 Barns reaktioner vid sorg

Hur barn reagerar på sorg bestäms av en rad olika faktorer såsom barnets ålder, personlighet, intellektuell mognad (barnets förmåga att förstå det inträffade), psykiska mognad, tidiga starka upplevelser och förluster och på vilket sätt de har bearbetats. Barnets reaktioner påverkas också av det stöd det får av föräldrar och andra i dens omgivning och vilken förmåga barnet har att kunna prata öppet om det som inträffat. Om kontinuiteten och stabiliteten i barnets omgivning rubbas påverkar det barnet negativt. (Gyllenswärd 1997).

Huntley (1996) tar upp barns olika reaktioner vid sorg. Barn kan reagera väldigt olika, och sammanfattningsvis är de vanligaste reaktionerna:

- Förnekelse – "Kan inte tro på det"
- Panik – "Vad kommer att hända"? "Vem tar hand om mig"?

- Vrede – hur och varför?
- Skuld
- Kroppsligt – Ont i magen, sömnproblem osv.
- Otrygghet
- Fixering vid den bortgångne
- Hyperaktivitet
- Koncentrationssvårigheter
- Tillbakadragenhet
- Övertagande av särdrag – agera som den döde.

Johansson och Larsson (1976) skriver att en del barn inte visar omedelbar sorg. Istället förekommer andra reaktioner som visar på emotionell chock, såsom rastlöshet, splittrad lek och sängvätning. Varje barns sorgearbete är unikt för just det barnet. Jewett Jarratt (1994) menar istället att det finns tre stadier i ett barns sorgreaktioner: en tidig fas, en akut fas och en fas då sorgen sjunker undan. I den tidiga fasen uppkommer en rad olika försvarsmekanismer som förnekande, hyperaktivitet och panik. Den andra sorgefasen kännetecknas av saknad, nedstämdhet, ilska, känslor av förvirring osv. I den sista fasen får barnet ett märkbart mer fysiskt och psykiskt välbefinnande. Sorgeupplevelsen har blivit en del av dess vardag. De kan uttrycka stolthet och tillfredsställelse över att ha överlevt en utmaning och vuxit genom erfarenheten.

Psykolog Kristina Ingemarsson menar istället att den traumatiska krisen har fyra naturliga faser. Andersson och Ingemarsson (1994) skriver att om man ska bemöta människor i kris är det viktigt att veta något om krisers uttryck och förlopp. Den första är chockfasen där den utsatta människan har svårt att ta in och förstå vad det är som har hänt. Den inre smärtan är så svår att människan försöker stänga ute den från sitt medvetande. Det är ofta svårt att kommunicera med en människa som befinner sig i chockfasen. ”Den som möter en människa i chockfas måste förstå att starka känslor vid krissituationer kan te sig olika uttryck och att detta är en naturlig reaktion på en onormal situation.” (a.a s.54).

När den drabbade inte längre kan blunda för vad som har hänt kommer den in i reaktionsfasen. När människan befinner sig i reaktionsfasen börjar det inre försvarssystemet att aktiveras och den drabbade försöker finna någon mening i det som har hänt. Det är vanligt

att man ställer frågor såsom ”varför”? och ”varför just jag”? men även att den drabbade försöker förneka verkligheten.

När inre och yttre påfrestningar blir så svåra för en människa att hennes erfarenheter och förmåga att hantera situationen inte räcker till, tar det som kallas försvarsmekanismer vid. Försvarsmekanismer tjänar att lindra upplevelsen av att mitt jag är i stor fara. (a.a, sid.55).

Både Jewett Jarratt (1994) och Andersson och Ingemarsson (1994) menar att en av de vanligaste försvarsmekanismerna är regression. Regression innebär att barnet går tillbaka till tidigare skeenden i sin utveckling och vill gärna att andra människor ska bestämma över vad som ska hända och göras. När ett barn får beskedet om att något obehagligt har hänt tar barnet ofta till förnekelse, barnet vägrar/vill inte/kan inte ta till sig budskapet om det svåra som har inträffat. Det kan gå så långt att ett barn isolerar sig om barnet inte får den hjälp och det stöd som barnet behöver. Isolering innebär ett tillfälligt skydd, det vill säga att barnet förnekar och förtränger de aktuella känslorna. Men det kan också gå så långt att barnet går in i sig själv och senare i livet kan detta leda till ångestattacker eller panikkänslor. Undertryckande är en annan försvarsmekanism. Den innebär att barnet är medvetet om sina känslor men att de på ett medvetet sätt håller inne med sina känslor för att möta sin omgivnings förväntningar om att de ska vara ”duktiga” och kunna behärska sina känslor för att inte oroa sin omvärld. (a.a).

Vidare skriver Andersson och Ingemarsson (a.a) att i bearbetningsfasen tänker människan på sin framtid och är inte längre låst i den krisframkallande händelsen. Människan återgår nu till ett mera utåtriktat förhållningssätt och krisen finns med i bagaget som en viktig erfarenhet. I den sista fasen, nyorienteringsfasen, finns erfarenheterna med från upplevelsen av krisen inom henne som en smärtsam erfarenhet, men det hindrar henne inte längre att nyorientera sig och se möjligheter i det fortsatta livet.

2.5 Skolan och dess uppdrag vid sorgearbete

En elev i sorg kan ha extra svårt att uppnå målen för utbildningen och då har skolan ett särskilt ansvar och enligt *Lpo 94* skallundervisningen anpassa till varje enskild elev. (Läraryrket 2001). Den elev som befinner sig i sorg bär med sig sina upplevelser till skolan vilket gör att detta kan påverka/påverkar hela skolan, lärare, elever och inte minst den drabbade eleven själv. Det är därför en fördel om det i skolan ägnas tid och förberedelser till hur man ska förhålla sig till sådana händelser. ”Erfarenheten visar att *mental förberedelse och planering* före dödsfall och andra kritiska händelser leder till bättre hantering än om man bara

'tar det som det kommer'." (Dyregrov 1990, s.75). Det som kan göras för att förbereda sig inför en krishantering är att se till att det finns en plan på hur man hanterar en katastrofsituation när någon eller flera elever, eller deras föräldrar omkommit. Lärarna kan gå kurser, se till att skolan har fördjupningsböcker som handlar om barn och död. Det är även bra att en grupp lärare fördjupar sina kunskaper och färdigheter inom området så att de fungerar som resurspersoner för övrig personal. (a.a).

Dyregrov (1990) pekar också på lärarens betydelse för barnens behov när de drabbas av ett dödsfall. Lärarna utgör en viktig resursgrupp när döden drabbar enskilda elever eller hela skolan. Lärarna är en unik tillgång för att hjälpa till att tillgodose barnens behov. Detta för att:

- Lärarna känner varje enskilt barn och dess personlighet
- Lärarna känner till "kultur" och klimat i de enskilda klasserna
- Lärarna är experter på att förmedla budskap till barn - det kan de bättre än psykiatriker, psykologer eller skolläkare
- Lärarna känner till hur man engagerar elever och vilka uttrycksformer man kan använda sig av i samband med dödsfall eller katastrofer.

(a.a. s.76).

Jewett Jarratt (1994) menar att sorgearbeten i skolan oftast förekommer då en klasskamrat eller en lärare dör. Klassen upplever förlusten tillsammans och kan sörja tillsammans. Men när ett barn som mist en familjemedlem eller släkting återvänder till skolan står barnet i många fall ensamt i sorgearbetet. För många barn är därför återvändandet till skolan lika jobbigt som tragedin i sig. Alla känner förmodligen till förlusten, men för många är det svårt att veta vad de ska säga (även för de vuxna.) Detta kan bli väldigt jobbigt för den sörjande eleven eftersom hon kan bli övertygad att hon har gjort något skamligt. Ett sörjande barn är också i behov att få veta att det är värdefullt och välkommet. (a.a).

I samband med ett tragiskt dödsfall uppstår det ofta många rykten, spekulationer och antaganden om det inträffade. Skolans personal måste därför ge eleverna saklig och konkret information. Det är också viktigt att skolans personal vet vilken slags information som kan ges till eleverna. Ibland kan det vara oklart om var och hur det hela har hänt och då måste det framföras till eleverna att man inte vet. (a.a).

När en elev eller lärare har dött brukar det hållas en minnesstund i skolan. Då menar Björklund och Eriksson (2000) att det är viktigt att låta barnen få vara med och bestämma innehållet. De kan bidra med sånger, dikter och blommor. Allt för att ge uttryck för det svåra

som har hänt. Det är viktigt för barnen att få ha en ceremoni kring dödsfallet för att göra det överkliga verkligt, hindra fantasier, befrämja sorgearbetet, markera övergången mellan liv och död, ge struktur åt kaos, möjlighet att uttrycka det som inte går att formulera med ord, ge rum för existentiella frågor. (a.a, s.29).

2.6 Skolans krisorganisation och beredskapsplan

Andersson och Ingemarsson (1994) menar att en krisorganisation måste bygga på personalens erfarenheter och kunskaper, för annars kommer den inte att fungera. ”En krisorganisation skall inte vara en papperskonstruktion, som göms i pärmar och sedan glöms bort” (a.a, s.26). En krisorganisation är framförallt mental beredskap hos dem som ingår i den. För att krisplanen lätt ska kunna anpassas efter den inträffade krisen eller olyckan måste planen vara enkel och flexibel.

Vidare skriver Andersson och Ingemarsson (a.a) att skolans ledning och personal ska ta ställning till vad syftet och målet skall vara med krisorganisationen. Skolans personal, elever och anhöriga skall genom krisorganisationen få hjälp med att hantera och bearbeta sin upplevda sorg. I en fungerande krisorganisation måste det finnas en tydlig ledare som har förmågan att utöva sitt ledarskap med insikt, kunskap, handlingskraft och beslutsförmåga. Ledaren måste också visa medmänsklighet och respekt till sina medarbetare samt kunna möta de drabbade med förståelse och medkänsla. När det uppstår en kris i skolan måste ledaren snabbt bli medveten om att det är den som ska leda den svåra situationen. ”Inför det kaos som kan uppstå måste ledaren vara klart medveten om sitt eget ledarskaps stora betydelse” (a.a, sid.30). De uppgifter som måste utföras är, dock beroende på vilken krissituation som uppstår, omhändertagande av eleverna. Ledaren har också ansvar för att hålla i informationen på skolan om vad som hänt.

Även Dyregrov (1997) påpekar att det är skolans uppgift att utveckla riktlinjer för vad som ska göras om skolan drabbas av en traumatisk situation eller händelse. Skolans beredskapsplaner ska innehålla olika typer av kritiska situationer som kan uppkomma, vem som ska göra vad vid olika tillfällen samt vilka resurser som finns att ta till för att eleverna skall få den hjälp och det stöd de behöver. För att kunna hantera traumatiska händelser på ett så bra sätt som möjligt bör skolans personal ha kunskap om följande:

- Krisreaktioner och krishantering

- Vilket ledarskap krisen kräver och vilket ledningens ansvar är
- Betydelsen av att ha en bra beredskap
- Betydelsen av god hjälp vid sorgebearbetning
- Traumatiska påminnelser
- Interna och externa hjälpresurser

Att bygga upp en väl fungerande beredskapsplan är något som görs gradvis. För att beredskapsplanen skall fungera kräver den förutseende ledning som aktivt strävar efter att bredda sin kunskap på detta område. Dock finns det vissa aspekter av de traumatiska händelserna som är lätta att förbise som t.ex.: händelser som äger rum under längre lov, elever som drabbas utanför skolan som kan ge reaktioner som blir kvar en längre tid och andra traumatiska upplevelser som kommer upp till ytan igen. (Dyregrov 1997). De lärare som ingår i sorgebearbetningen måste vara medvetna och förberedda på det här i sin planering och tänka på att uppmärksamma dessa barn under en längre tidsperiod. Det gäller även de tysta och lugna barnen, som det ofta är lätt att ”glömma bort”. (a.a).

2.7 Metoder i klassrummet

Här skriver vi om olika arbetssätt som man kan använda sig av i klassrummet för att hjälpa en elev i sin sorgprocess.

2.7.1 Samtal

Enligt Vygotskij är samspelet genom samtal mellan individen och dess omgivning det viktigaste för människans utveckling. (Maltén 1995). I samtalet finns ett gemensamt fokus i kommunikation och tänkande (Säljö 2000) Genom språket har vi en speciell förmåga att dela varandras erfarenheter (a.a). ”All kommunikation är ömsesidig och måste relateras till de psykologiska och fysiska redskap som människor har tillgång till och är förtrogna med.” (a.a, s. 117). Genom samtal med barn i sorg kan man hjälpa dem i deras sorgprocess och sedan låta dem använda sig av fysiska redskap som att läsa böcker, skriva uppsatser, dagbok, loggbok och så vidare. (a.a).

När plötsliga krissituationer eller oväntade dödsfall uppstår kan det vara en god idé att ordna ett strukturerat klassrumssamtal. Meningen är att man skall klargöra vad som hänt, dela reaktioner och upplevelser med varandra samt stötta varandra. Under samtalet kan det underlätta att om möjligt vara två lärare. (Dyregrov & Raundalen 1995). Genom att använda

sig av "barnens språk" skapar man goda förutsättningar för emotionella och kognitiva uttryck. "I samspelet med barnen kan missuppfattningar klaras upp, fakta förmedlas och händelser bearbetas." (Dyregrov 2002, sid.193). Dyregrov menar också att man ska vara väl medveten om att barn ofta inte pratar om den döde under några längre stunder. Barn pratar oftast korta perioder om den döde och kan sedan vara precis som vanligt innan dödsfallet inträffade. Många barn behöver ganska mycket uppmuntran och stöd för att våga tala om sin rädsla och sina upplevelser, och därför måste tidpunkt och tillfälle väljas med omsorg. Ett barn behöver ofta dosera sina känslor så att känslorna inte överväldigar barnet. För att underlätta för barnet att närma sig sina upplevelser behöver barnet känna att den befinner sig i en stabil samtalsmiljö där barnet även känner trygghet och att den har en god relation med de närvarande.

2.7.2 Lek

Piaget har delat in leken i olika utvecklingsstadier. Han talar om övningslek, som är den tidigaste formen av lek, symbollek, som sker utifrån barnets kognitiva utveckling, tidigare erfarenheter och intressen samt regellek, som är ett socialt samspel med regler och normer bestämda av gruppen. (Jorup 1979).

Ett rikt och varierat innehåll i leken påverkar lekens struktur och lekens förmåga att befrämja utvecklingen. Det sociala samspelet i leken påverkar lekens innehåll. Samspelet ökar barnens möjligheter att se ur olika perspektiv, något som är betydelsefullt för språk- och begreppsutvecklingen. (a.a. sid. 24).

Barn uttrycker ofta sina upplevelser och känslor i leken. Det är ett sätt för dem att förstå och bearbeta saker som har hänt. I leken går barn ofta igenom ett händelseförlopp, som kan vara en sorgupplevelse. Som lärare kan det vara bra att prata med en elev i sorg i leken och låta eleven berätta vad den gör, samt låta den uttrycka sina egna funderingar och tankar. (Foster 1990).

Dyregrov (2002) menar också att leken är ett viktigt hjälpmedel för att hjälpa ett barn i sin sorgprocess. I leken kan man bedöma barnets tankar och upplevelser av händelsen samt leken hjälpa barnets att sortera sina känslor och upplevelser. Genom leken kan barnet välja ett tryggt perspektiv och sedan gradvis närma sig det farliga och otrygga, och till sist kärnan i den traumatiska händelsen. Barnet får då möjlighet att i en trygg omgivning ge händelsen ett lyckligt slut och reducera spänning. (a.a).

2.7.3 Rita och måla

Genom att rita teckningar ger barnet uttryck åt sina tankar och känslor och en teckning kan ibland visa vad barnet upplever som svårt. (Hwang & Nilsson 2003). ”I målandet ligger också en läkande kraft. Känslor kommer till uttryck och händelser bearbetas genom att avbildas.” (Foster 1990, sid. 180). Som lärare bör man uppmuntra barns tecknande och målande för att bearbeta sorg. Barn visar gärna upp sina teckningar och utifrån dem kan man samtala om känslorna kring det inträffade. (a.a). Dyregrov (2002) menar också att genom bilden får barnet hjälp med att återskapa den traumatiska omgivningen och händelsen. Läraren bör vara villig att delta i barnets skapande och fokusera på den centrala aspekten i barnets sorgeupplevelse.

2.7.4 Läsa

Det finns en hel del litteratur som berör sorg och död som kan vara lämpliga att läsa. Utifrån böckerna kan eleverna få komma med frågor som kan utgöra en grund för samtal. I sagorna speglas ont och gott på ett symbol- och fantasiplan. De tar upp sjukdom, död, orättvisor, övergivenhet och många andra känslor som barn kan ha varit med om och stött på i olika sammanhang. Att det goda alltid övervinner det onda i sagorna, oavsett hur svår vägen dit än är, kan vara en stor tröst till barn i sorg. (Foster 1990).

2.8 Lärarens roll i bemötandet av ett barn i sorg

Dyregrov (1990) betonar betydelsen av mötet mellan barn och vuxna. Möts barnet av vuxna som tar barnets känslor och reaktioner på allvar har barnet lättare för att komma vidare. ”Barnens konkreta tänkande kan ge upphov till missuppfattningar om vad som har orsakat någons död - de kan få för sig att det varit deras egna handlingar eller tankar som bidragit till dödsfallet.” (Hwang & Nilsson 2003, sid.160). Om barnet inte får den hjälp det behöver i sin sorgebearbetning riskerar barnet att hämmas i sin kognitiva utveckling. När en elev har varit med om ett dödsfall i familjen mår barnet oftast bäst av att börja skolan så fort som möjligt igen. Första dagen efter dödsfallet känns ofta svår för eleven då den kommer tillbaka till skolan. För att hjälpa eleven på ett bra sätt brukar en tidig kontakt mellan lärare och eleven/föräldrar underlätta för eleven att komma tillbaka till skolan. Denna kontakt visar också på att läraren bryr sig om eleven och det som har hänt och att läraren vill hjälpa till på bästa möjliga sätt. En av lärarrollens viktigaste delar är kommunikation på det sätt att kunna prata och förmedla sitt budskap så att det går fram till sina mottagare som i det här fallet är elever och föräldrar. Lärarens personlighet spelar också en stor roll, vilken inlevelseförmåga en lärare har samt vilket förtroende som byggs upp mellan elever och deras föräldrar. (Maltén

1995). Det är viktigt att läraren tar hänsyn till den drabbade familjens önskemål om det gäller ”känslig information” kring dödsfallet. (Dyregrov 1990). Lärarens yrkesetiska regler ska genomsyra lärarens roll gentemot elever och föräldrar. Enligt de yrkesetiska reglerna skall en elev alltid bemötas med respekt för dess person och integritet. Läraren skall även arbeta för att upprätthålla förtroendefulla relationer med eleverna och med deras föräldrar eller vårdnadshavare samt vara lyhörd för deras synpunkter. (Läraryrket 2001).

Både Dyregrov (1990) och Foster (1990) skriver att det är en stor fördel om eleven kan förbereda mötet med klassen genom att prata med klassföreståndaren innan eller någon annan lärare som eleven känner förtrogenhet till. Fördelen med att läraren har en bra kontakt mellan elev/föräldrar är att man i förväg kan ta reda på hur eleven vill att den ska bli bemött i klassrummet, både av lärare och av elever. Ibland kan eleven själv vilja tala om vad som hänt, men ofta vill den att läraren ska ha gjort detta innan eleven kommer tillbaka till skolan.

En lärare bör enligt Vygotskij utgå från elevernas erfarenheter och kunskaper. Kunna kommunicera, vara lyhörd samt veta hur barn tänker (Maltén 1995). Dyregrov (2002) menar att barns kognitiva hantering vid en katastrof beror mycket på hur de vuxna i barnets närhet uppträder mot barnet. Det är viktigt att barnet får ställa frågor och att de vuxna svarar och ger saklig information om det inträffade. När en vuxen ska hjälpa ett barn i sorg är det lättare att hjälpa barnet om man bearbetar sina känslor först så att man vet vart man själv står känslomässigt. Då kan den vuxne tillsammans gå vidare med barnet och hjälpa det i sitt sorgearbete. (a.a). Huntley (1991) menar att varje barn har sin egen förståelse av vad som har hänt, beroende på t ex ålder och utvecklingsnivå och man ska ge den information och det bemötandet som är rätt för deras åldersstadium. Sedan skall man bygga på informationen allteftersom barnets insikt ökar. (a.a). Om barnet får höra att ”mormor har gått bort” förstår det inte alltid innebörden av orden och kan bli väldigt ledsen om föräldrarna sedan skall ”gå bort och handla”. (Dyregrov 2002). Att ge barnet saklig information om det som har hänt hjälper också barnet att motverka de grundlösa skuld-känslor som de kanske går och bär på. (a.a). ”Om de märker att du ger dem ärliga svar och inte undanhåller dem sanningen, vågar de tala med dig om alltsammans. De brukar ställa några frågor och därefter tänka igenom svaren. När de är beredda att få veta mer, kommer de tillbaka.” (Huntley 1991, s.57). Huntley poängterar vidare att det är viktigt att tänka på att om den vuxne inte klarar av barnens frågor just när de ställer dem på grund av att man är t ex fysiskt eller känslomässigt utmattad, behöver barnet få veta detta samt när man är beredd att svara på fler frågor. Detta för att barnet ska känna den vuxnes ärlighet och tillit. Ett bra sätt att få barnet att öppna sig och prata

om det som har hänt är att tala om hur man själv känner. ”Om de vuxna öppet och ärligt talar om sina känslor, känner sig barnen fria att uttrycka sina. Det blir mindre svårt när barnen inte behöver gissa sig till hur andra känner det.”(a.a, s.57).

Vidare menar Huntley (a.a) om att barnen vill veta vad som har hänt och vad som kommer att hända nu och att de har rätt att veta. Att samtala med barnen och berätta på ett uppriktigt sätt vad som har hänt är ett viktigt steg i bemötandet av ett barn i sorg. ”Att inbegripa ett barn i sorg behöver inte innebära långa utläggningar, förklaringar och tillrättalägganden. Tvärtom, det är ofta de små gesterna, de kanske fåordiga men uppriktiga meddelanden som är så värdefulla.” (Foster 1990 sid.175). Barnen skall känna sig trygga och den vuxne ska medvetandegöra för barnen att den tänker besvara alla frågor som dyker upp, men även lyssna på barnet när det behöver prata. Det är med hjälp av alla frågor som barnen ställer till de vuxna som barnet bygger upp sin förståelse av händelsen. För den vuxna gäller det att ta dessa frågor på allvar, och inte bli irriterade om barnen ställer samma frågor gång på gång, samt att ge ny information till barnet som barnet får den hjälp det behöver för att hantera situationen. (Huntley 1991).

Dyregrov (1990) menar att en stor uppgift som läraren har, i samband med att en elev upplever ett dödsfall eller en annan typ av sorg, är att ständigt vara uppmärksam på hur eleven arbetar i skolan. Ofta medför det att eleven har svårt för att koncentrera sig och detta brukar läraren vara uppmärksam på en kort tid efter den upplevda sorgen. Efter hand är det lätt att läraren inte tänker på att koncentrationsproblemen har med sorgupplevelsen att göra. Vilket medför att läraren kan ge extrauppgifter eller tillrättavisningar som bara försvårar för eleven och elevens problem. Dyregrov (a.a) menar att detta inte är illvilja från lärarens sida, utan snarare brist på kunskap om hur barn reagerar på sorg. Det är också viktigt att läraren tar ställning till om eleven behöver speciell hjälp och stöd i skolarbetet. (a.a)

2.9 Litteratordiskussion

Vi är medvetna om att Dyregrov (1990; 1994; 1995; 1997; 2002) förekommer mycket under vår litteraturgenomgång. Anledningen är att han skriver mycket om barn i sorg och flera författare refererar till honom i sin litteratur. Det var även svårt att hitta litteratur som tog upp annat än just död som barn kan sörja över och som påverkar skolan.

2.10 Problemprecisering

- * Vilka erfarenheter finns av barns sorgereaktioner?
- * Vad innebär professionellt förhållningssätt i mötet med barn i sorg?

3 Teoretiska utgångspunkter

Vi har valt att bygga vår studie på forskaren och pedagogen Lev Vygotskij, som representerar det sociokulturella perspektivet samt den kognitiva utvecklingsteorin och dess förespråkare Jean Piaget.

3.1 Det sociokulturella perspektivet

Enligt det sociokulturella perspektivet har den sociala bakgrunden stor betydelse för ett barn och samspelet med sin omgivning är viktig för att inhämta och förstå kunskaper. (Säljö 2000). I det sociokulturella perspektivet ses lärarens och vuxnas handlingar som mycket betydelsefulla för barns utveckling. Genom samspel med andra tar barn till sig sätt att tänka och agera. (Forssell 2005). Barn blir delaktiga i hur människor i sin omgivning uppfattar och förklarar företeelser genom lek och interaktion (Säljö 2000). I leken återskapar de mycket av det de har varit med om och samtidigt så är barnets lek en kreativ bearbetning. Genom detta skapar barnet en ny verklighet som motsvarar barnets eget behov och intresse. När ett barn upplever en sorgesituation reagerar ett barn på många olika sätt. Vygotskij talar om ”känslornas dubbla uttryck” och med det menar han att ”varje känsla inte bara tar sig ett yttre, kroppsligt uttryck utan också ett inre, som visar sig i urvalet av tankar, bilder och intryck.” (Vygotskij 1995, s. 22). Barnets reaktioner beror på tidigare upplevelser, de intryck som barnet bär på samt alla de tankar som försiggår i huvudet. Leken blir då en viktig del av barnets bearbetningsprocess och har betydelse för dess utveckling och mognad. (a.a).

Människor skapar mängder av olika hjälpmedel som används i de dagliga aktiviteterna. Vygotskij skiljer på två slags redskap, de fysiska och de psykologiska. De fysiska redskapen brukar kallas artefakter, det vill säga föremål som människan har tillverkat. I koppling till barn i sorg kan dessa artefakter vara exempelvis ljus, böcker, musik, papper och pennor. Ur ett sociokulturellt perspektiv kan dessa artefakter anses ha stor betydelse för ett barn i sorg för att komma vidare i sin bearbetning av sorgen. Vygotskij talar om olika psykologiska redskap som vi använder oss av för att tänka och kommunicera, och menar då att språket är ett viktigt redskap för att bemöta ett barn i sorg. Vygotskij menar att det speciella med språket är att det

fungerar som ett redskap för kommunikation både mellan människor och inom människor. Språket blir då länken mellan samhället och individen och genom interaktion har språket stor betydelse för barnets sociala erfarenheter.(Forssell 2005).

Enligt det sociokulturella perspektivet har lärarens och de vuxnas uppfattning stor betydelse för ett barns utveckling. Det är genom interaktion med andra som barn får vara med om andra sätt att tänka och agera på ett sätt som fungerar i samhället. Vygotskij menar att det inte finns några speciella stadier, utan att ett barn alltid lär sig vid interaktion med andra oavsett vilken utvecklingsnivå barnet befinner sig på. (a.a). Det här håller vi delvis med om på det sätt att vi anser att barnets omgivning har stor betydelse för barnets lärande och utveckling samt att barnet lär sig mycket av interaktion med andra.

3.2 Den kognitiva utvecklingspsykologin

Den kognitiva utvecklingspsykologin innebär att varje individ har mentala processer som används för att få information om sin omgivning. Den hjälper oss också att bli medvetna om oss själva och andra samt att tolka omvärlden och varje människas plats i den. Den kognitiva utvecklingspsykologin hjälper oss också att förstå hur tankar formas och utvecklas och hur det påverkar vårt beteende. Ett barn har olika förståelse för vad döden och olika typer av sorg innebär, både för barnet själv och för andra i dess omgivning, beroende på var barnet befinner sig utvecklingsmässigt. Förståelsen är även beroende av hur barnet blir bemött av sin omgivning. Den kognitiva psykologins förespråkare, Jean Piaget, har delat in den kognitiva utvecklingen i fyra stadier. Den första är det sensori-motoriska stadiet som omfattar barn 0-2 år. Det andra stadiet är preoperationella stadiet som omfattar barn 2-6 år. Det tredje stadiet är de konkreta operationernas stadium som barn i 7-11 års ålder befinner sig i. När barnet befinner sig i det tredje stadiet kan barnen tänka logiskt på ett mer konsekvent sätt, men bara när det gäller konkreta saker som finns i deras omvärld. (Hwang & Nilsson 2003) I koppling till det sociokulturella perspektivet och den kognitiva utvecklingspsykologin, anser vi att i samtal med barn i sorg är det viktigt att utgå från deras tankemässiga mognad samt att vara saklig och konkret i bemötandet. Piaget menar att barnet som befinner sig i det tredje stadiet kan tillämpa logiska operationer och principer för att tolka specifika erfarenheter och varselblivningar. När barnet kommer i 12 årsåldern infinner sig det fjärde stadiet som är de formella operationernas stadium. I detta stadie kan barnet i varierande utsträckning tänka abstrakt, vilket innebär att de kan tänka kring sitt eget tänkande och använda hypotetiska begrepp. (a.a). Då är det lättare för barnet att kunna tänka sig in i andras situation och förstå

andras känslor. Piagets teori var att alla människor strävar efter mental jämvikt, det vill säga att finna en balans mellan olika motverkande krafter i medvetandet. Piaget menar att människan ständigt strävar efter att förstå och begripa omvärlden och det som händer i den, och att graden av intelligens är ett mått på hur man har lyckats med detta. (a.a) Vi tolkar detta som att ett barn som upplevt sorg vill försöka förstå situationen och varför det har hänt samt hur det skall komma vidare. Piaget talar om två olika sätt på hur man kan uppnå denna jämvikt. Han menar att man kan uppnå jämvikt genom assimilation och ackommodation. Assimilation innebär att de nya erfarenheter man får läggs till de tidigare erfarenheterna utan att några strukturer eller scheman behöver ändras. Ackommodation kräver istället att man förändrar sin kunskap efter den nya informationen. Jämvikten uppnås då, enligt Piaget, med hjälp av de mentala begrepp som skapar harmoni mellan den gamla bilden i medvetandet och de nya erfarenheterna. Dessa erfarenheter och begrepp använder sig individen av för att reflektera över eller samspeja med omvärlden. När de begrepp och erfarenheter inte stämmer med de nya erfarenheterna en person upplever uppstår det en obalans som först leder till förvirring men sedan leder till att gamla erfarenheter och begrepp förändras och utvecklas så att nya konstrueras. (Hwang & Nilsson 2003)

Vi tror att både det sociokulturella perspektivet och den kognitiva utvecklingspsykologin kan ge redskap för att bemöta ett barn i sorg på ett bra sätt.

4. Metod

Som metod använde vi oss av kvalitativa intervjuer för att få innehållsrika svar och ett stort material att arbeta med. Vi ansåg att kvalitativa intervjuer passade vårt syfte med vad vi ville undersöka. Detta för att få ett bra underlag till våra problempreciseringar. Vi var intresserade av att få fram några verksamma lärares sätt att tänka och se deras tillvägagångssätt. För en lärare som har upplevt ett barn i sorg finns det inte bara ett rakt svar på hur man skall gå tillväga för att bemöta detta barn. Barnets omgivning har stor betydelse för sorgprocessen, vilket vi har talat om i de teoretiska utgångspunkterna.

Trost (1995) menar att genom kvalitativa intervjuer vill man ta reda på hur den intervjuade tänker, handlar, resonerar i en viss situation, som i vårt fall var då att ta reda på några lärares erfarenheter i bemötandet av barn i sorg. Det väsentliga är att intervjuaren ska försöka förstå den intervjuade, dock är det viktigt att ha i tanken att intervjuaren och den intervjuade kan ha

olika sätt att tänka och resonera. Vid kvalitativa intervjuer ska man låta den intervjuade styra ordningsföljden i samtalet och val av delasppekter av intervjun. För att få fram rikligt med information ska man inte ha alltför många frågor utan man bör, enligt Trost (a.a), ha några olika frågeområden. Vi valde därför att inte ha alltför många frågor, utan ett fåtal för att kunna bygga vidare utifrån de intervjuades svar. Som hjälp hade vi förberett en del underfrågor för att kunna leda intervjun framåt om det krävdes.

4.1 Semistrukturerad intervju

Vi valde att utforma våra intervjuer som semistrukturerade för att vi ansåg att det skulle passa vår undersökning. Vid en semistrukturerad intervju har intervjuaren en lista med färdiga frågor. Dessa frågor skall behandlas och besvaras, men ordningsföljden har mindre betydelse då det viktigaste är att den intervjuade talar utförligt om det ämne som intervjuaren tar upp. Vid en semistrukturerad intervju är svaren öppna och betoningen ligger på den intervjuade som utvecklar sina synpunkter. Det som styr intervjun beror på den intervjuades tankar, erfarenheter och öppenhet i frågorna. (Denscombe 2000).

4.1.1 Personlig intervju

Vi valde att genomföra personliga intervjuer med 7 verksamma lärare som arbetar i årskurserna 1-6. Enligt Denscombe (2000) har den personliga intervjun tre fördelar. Den är lätt att arrangera, de uppfattningar och synpunkter som kommer till uttryck under intervjun härstammar från en källa och den personliga intervjun är lätt att kontrollera då forskaren bara har en persons idéer att sätta sig in i och utforska.

Intervjuarens kön, ålder och etniska ursprung påverkar de människor som skall intervjuas. Den insamlade datan påverkas i sin tur av hur den intervjuade tolkar forskarens personliga identitet. ”Intervjuarens identitet får särskild betydelse när det gäller känsliga frågor eller frågor som kan uppfattas som relativt personliga.” (a.a, s.138). Vår förhoppning var att de intervjuade inte skulle känna sig obekväma i intervjusituationen då vi båda försökte vara förtroendeingivna och lugna. Vårt mål var att de intervjuade inte skulle känna sig utfrågade av oss utan snarare att vi var där för att ta del av deras erfarenheter av barn i sorg. Wallén (1996) skriver att ”man måste fungera som person - inte objektiv expert i förhållande till sin samtalspartner”. (a.a, s.76). Detta ansåg vi vara väldigt viktigt då det inte går att vara expert på allt inom mötet med barn i sorg. Alla har sina kunskaper och erfarenheter och vi tyckte att det var viktigt att ta till oss allt utan att bedöma det vi fick ta del av. Under intervjun är det

viktigt att intervjuaren är lyhörd för den intervjuades känslor för att få ut så mycket som möjligt av intervjun. (Denscombe 2000). Detta tänkte vi speciellt på eftersom vi berörde ett känsligt ämne.

Vi valde att dokumentera intervjuerna med hjälp av bandspelare då det är väldigt praktiskt för att kunna gå tillbaka och lyssna igen. Detta skriver Wallén (1996) om och menar samtidigt att det krävs mycket efterarbete och att den måste göras ganska så direkt efter intervjun. Om man inte gör detta så går glömmen man lätt väsentliga delar.(a.a). Nackdelen med bandspelare är att det är tidskrävande att skriva ut intervjuerna, därför valde vi att inte transkribera alla utan vi valde ut ett par stycken som vi ansåg var mest givande med tanke på vårt syfte med vårt arbete. I resultatdelen har vi dock använt oss av alla intervjuer, inte bara de transkriberade.

4.2 Urval

När man skall påbörja en undersökning menar Vetenskapsrådet (2002) att det är en fördel om man skickar ut ett informationsbrev där man förklarar syftet med sin undersökning. Vi valde därför att skicka ut ett informationsbrev till rektorerna på fyra olika grundskolor där vi förklarade syftet med vår undersökning och med vårt arbete. Vårt mål var att få en jämn fördelning mellan 1-3 lärare och 4-6 lärares erfarenheter av att bemöta barn i sorg. Vår tanke var att kontakta rektorerna på skolorna för att ta reda på visat intresse. Men i vissa fall var det väldigt svårt att få tag på rektorerna för att få svar om visat intresse och då kontaktade vi istället enskilda lärare för förfrågan om att ställa upp i intervjun. Av de lärare vi tillfrågade valde vi då ut de som hade erfarenhet av att bemöta barn i sorg. På en del ställen tog lärarna kontakt direkt med oss. Det var svårt att få tag på verksamma lärare som ville ställa upp på en intervju och som hade erfarenheter att delge oss och därför blev inte fördelningen så som vi hade tänkt. Slutligen fick vi kontakt med två 1-3 lärare samt fem 4-6 lärare som alla hade någon form av erfarenhet av barn i sorg och som då ville ställa upp. Samtliga intervjuade lärare är kvinnor och är i åldern 26-60 år.

4.3 Genomförande

Innan vi började med våra intervjuer var vår tanke att endast en av oss skulle närvara. Detta för att inte den intervjuade skulle känna sig obekvämt. Vi hade därför delat upp oss så att vi skulle besöka olika skolor där vi fått tag på personer som ville låta sig intervjuas. Den första intervjudagen fick en av oss återbud från en av skolorna då läraren blivit sjuk. Detta gjorde att vi valde att båda skulle närvara i intervjun på den andra skolan istället. Efter genomförandet

så märkte vi fördelarna med att vara båda vid intervjun. Dessa fördelar var att en av oss kunde anteckna medan den andra hade huvudansvaret för intervjufrågorna. Vi hade turen att inte ha bokat in några intervjuer samtidigt, vilket gjorde att vi båda kunde närvara vid alla intervjuer. Vi delade upp ansvaret för vem som skulle anteckna och vem som skulle leda intervjun vid de olika tillfällena.

Inför varje intervju berättade vi om syftet med vårt arbete, ställde vi frågan om vi kunde använda oss av bandspelare och försäkrade dem att det endast var vi som skulle ha tillgång till det inspelade materialet. Vi försäkrade även dem om att det inte skall kunna gå att identifiera vare sig lärare, elev eller skola. Vetenskapsrådet (2002) menar att det är viktigt att enskilda människor inte kan identifieras av utomstående och detta gäller i synnerhet när situationen är etiskt känslig. Vi lyfte också fram att de gärna fick ta del av vårt färdiga arbete om de var intresserade. Wallén (1996) menar att ”Det är viktigt att forskning som direkt berör viktiga problem i människors liv sker i faktiska situationer och att projektet är meningsfullt för dem som berörs.” (a.a s.76). Vi fick uppfattningen av att de intervjuade kände att vårt syfte med våra intervjuer var viktigt då de gärna tog del av vårt arbete när det var klart. Intervjuerna genomfördes på de aktuella skolorna och tog mellan 30-45 minuter.

Efter de genomförda intervjuerna transkriberade vi ut ett par stycken, de vi tyckte var mest givande med tanke på vårt syfte. Vi valde sedan att lyssna igenom intervjuerna en och en och för att se om vi fick några nya infallsvinklar. Vi förde också anteckningar och stoppade bandet många gånger då vi tog ut en del citat för att belysa det som sagts i intervjuerna.

4.4 Resultat

Denscombe (2000) skriver att kvalitativ data är produkten av en tolkningsprocess. Med det menar han att svaren inte är direkt självklara och de påverkas av hur vi som forskare tolkar dem. Denna process förändras kontinuerligt och kräver ständig reflektion av det insamlade materialet. Flera författare (Patel & Davidsson 2003; Denscombe 2000 och Wallén 1996) menar att forskarens identitet och värderingar påverkar analysprocessen. Denscombe (2000) refererar till Miles & Huberman (1994) som säger att det är viktigt för kvalitativa forskare att försöka se mönster, gemensamma drag och skillnader i intervjuerna.

En kvalitativ intervju kan generera information av olika karaktär. T.ex. kan den leda till nyanserade beskrivningar av allmänna och vardagliga företeelser i den intervjuades livsvärld.

Vidare kan kvalitativa intervjuer lyfta fram det speciella genom att fokusera på det som snarast är undantag. (Patel & Davidsson 2003, s. 80).

Alla våra intervjuer har sett olika ut därför har vi valt att sammanfatta intervjuerna i olika teman som är baserade på vilka svar som vi fått fram genom våra intervjufrågor. Vid varje intervju hade vi fem huvudfrågor som vi utgick ifrån och sedan underfrågor beroende på vad som kom fram under intervjuens gång. Varje lärare lade tyngdpunkten på olika aspekter av intervjun beroende på deras erfarenheter och personliga åsikter. Vi analyserade intervjuerna en och en och ställde dem sedan mot varandra. Vi valde därför att redovisa resultatet i teman för att kunna se mönster, olikheter, vad som var förvånande samt vad det var de intervjuade egentligen sade. De teman vi kommer att presentera är: beredskap, redskap, respekt och lyhördhet samt tid. Vi har valt att benämna de intervjuade lärarna som Lärare A-G.

De lärare som vi intervjuade kopplade nästan enbart barn i sorg till död där antingen en elevs syskon, förälder eller elev själv dött. Alla intervjuer, utom en, började med att läraren berättade om fall där de varit med om ett barn i sorg genom dödsfall inom familjen. Vi fick inte reda på så många andra typer av sorg, utan de nämndes hastigt när de fick frågan. Det de nämnde var skilsmässa, sjukdom, ovänskap och husdjurs död. Det som de mest tog upp i den vanliga undervisningen var husdjurs död.

4.4.1 Beredskap

Alla de skolor där vi utförde våra intervjuer hade någon form av beredskapsplan. Men hur användningen och kunskapen om den såg ut var väldigt olika. En del lärare ansåg att beredskapen fungerade bra och var väldigt viktig. Medan andra inte funderade så mycket över den. Lärare B visade oss skolans krispärm.

”Här samlar vi alla telefonnummer och namnuppgifter på elevernas närmaste anhöriga, även lärarnas. [---] Pärmen uppdateras varje år. Här finns information om hur man ska göra vid olika krissituationer, någon form av olycka, någon elevs död eller anhörigs död och så vidare.” (Lärare B).

Lärare F lyfte fram att beredskapen på hennes skola fungerade väldigt bra efter tsunamikatastrofen och att rektorn hade gjort ett enormt arbete, både innan och efter bearbetningen av katastrofen. All personal fick erbjudande om samtal med varandra samt hjälp från kommunen. Lärare F visste inte om det fanns någon krispärm eller liknande innan händelsen. Lärare F uttryckte sig

”Man ska inte tro att man är helt förberedd eller klarar situationen perfekt om man har en beredskap, men kanske bättre.” (Lärare F).

Lärare G menade att det alltid är svårt att hantera sorg-och krissituationer, men upplevde att beredskapsplanen på skolan hittills fungerat bra när något inträffat. Lärare G belyste följande argument.

”Ju mer kunskap man har desto bättre klarar man att hantera en krissituation [...] skolans beredskapsplan är oerhört viktig.” (Lärare G).

Det var endast ett par av de intervjuade lärarna som hade fått någon utbildning av att bemöta barn sorg i sin lärarutbildning eller senare under yrkesverksamheten. Istället påpekade några lärare

”Varje fall är unikt och det gäller att gå på känsla.” (Lärare D)

”Det kanske inte alltid behövs så mycket [...] det sunda förnuftet får råda.” (Lärare E)

En av de intervjuade lärarna skilde sig från de andra då hon var den enda som starkt påpekade vikten av att ha kunskap om hur man skall bemöta barn i sorg.

”Vi behöver utbildning och kunskap” (Lärare G)

Hela intervjun genomsyrades av att Lärare G ansåg att alla lärare behöver kunskap om barn i sorg på ett eller annat sätt. Hon tycker att det är så pass viktigt att hon har gått med i en referensgrupp där de ska inventera vilka behov och utbud av utbildning som finns, samt hur olika lärare arbetar med barn i sorg i den vanliga undervisningen.

De lärare som vi intervjuade hade olika sätt att förbereda sina elever för att kunna möta och hantera sorg. Ett svar som vi fick av nästan samtliga intervjuade var att de oftast bara tog upp ämnet sorg när något inträffat eller som en del av religionsundervisningen. Många lärare verkade rädsla för att ta upp sorg som en naturlig del av undervisningen, och motiverade det med rädslan att inte vilja skrämman barnen.

”Nej det har jag aldrig tagit upp i undervisningen utan anledning. Jag tror inte att man ska ta upp det för mycket för då skapar man bara ångest hos eleverna. [...] Jag tar upp det när något händer ute i världen eller vid högtider såsom Allhelgona och vid påsk.” (Lärare A).

Det visade sig att det endast en som regelbundet tog upp sorg i undervisningen. Lärare G är väldigt engagerad i frågor som rör barn i sorg och menade att man måste arbeta med sorg i den vanliga undervisningen, om man inte gör det så blir situationen svårare när det väl är en elev som befinner sig i sorg.

”[...] inte bara ska jobba med det när det händer, utan hela tiden på olika sätt. Det skulle behövas en arbetsplan för hur man arbetar med dessa frågor i den vanliga undervisningen.”
(Lärare G).

En av lärarna hade en elev i sorg och funderade över sitt sätt att hantera elevens situation i klassrummet.

”Börja jobba med det för att det har hänt, då gör man så stor grej av det... eller så har man gjort fel, jag vet inte.” (Lärare D).

4.4.2 Redskap

Lärarna använde sig av många olika slags redskap när de tog upp sorg i sin undervisning. Ett redskap som alla lärarna nämnde var tända ljus.

”Jag tycker att det är bra att tända ljus, det blir som en symbol för lugn och stämning.” (Lärare E)

Ett annat redskap som de talade om var bild. Bilden är ett sätt för eleverna att visuellt få uttrycka sina känslor. Dagboksskrivning var ett annat redskap som lärarna använde sig av, där eleverna fick chans skriva ner sina tankar och få respons från läraren. De nämnde även att de brukade låta eleverna få lyssna på fin musik och få tid till eftertanke. En sista metod som samtliga lärare också nämnde var samtal. Samtal mellan lärare och elev i sorg, samtal mellan lärare och elevens föräldrar samt mellan lärare och de andra eleverna.

Lärare G var som sagt den enda lärare som regelbundet tog upp sorg i sin undervisning. I ämnet religion brukar de prata mycket om synen på livet och döden i olika religioner. De brukar periodvis lyssna på nyheterna en gång i veckan och diskutera frågor såsom: ”Hur kan man vara glad när det händer så mycket hemskt i världen?” Efter Allhelgonahelgen hade de ett spöktema som handlade om döden. Eleverna fick rita bilder om hur de trodde att det såg ut på andra sidan samt skriva om sin bild. Lärare G menade att:

”Jag tycker att det är lätt att prata med barn om dessa saker. De är intresserade och har många egna tankar [...] om man själv vågar så får man så himla mycket tillbaka”. (Lärare G).

4.4.3 Respekt och lyhördhet

Något som de intervjuade ansåg vara oerhört viktigt i mötet med barn i sorg och deras familjer var respekt och lyhördhet. De poängterade att det är viktigt att visa respekt för eleven och dess familj genom att lyssna på deras önskemål.

”Om eleven väljer att inte prata om det den har varit med om är det viktigt att visa att man finns där om eleven skulle ångra sig och skulle vilja prata [---] Märker man att eleven mår dåligt är det bra om man försöker övertala eleven till att prata.” (Lärare B)

En annan sak som många lärare tog upp under intervjuerna var att flera elever såg skolan som en slags trygg punkt där allt skulle vara som vanligt. En elev som drabbats av sorg skulle inte behöva bli påmind om sorgen hela tiden när den var i skolan.

”Skolan har blivit som en slags frizon där hon inte påminns om mamman hela tiden.” (Lärare D)

”Skolan var kanske det enda stället där allt var som vanligt.” (Lärare C).

Lärare C gjorde en jämförelse i mötet med barn i sorg med att tänka på sina egna barn och hur hon själv skulle vilja bli behandlad i en sådan situation. Hon menade också att man inte skall vara rädd för att lyssna och ha en nära kontakt med eleven och föräldrarna, vilket även flertalet av de intervjuade påpekade. Flera lärare framhöll också att de samtalat med eleverna i klassen om respekt och lyhördhet gentemot en elev i sorg. En lärare berättar:

”När eleven var hemma från skolan så pratade vi i klassen om hur vi skulle stötta denna elev. Jag sa till dem att de inte skulle vara så våldsamma i relationen till henne, hålla sig lite vid sidan om.” (Lärare A).

Att vara lyhörd innebar för många lärare även att vara uppmärksam på hur en elev i sorg mår och se när det behövs tillkallas professionellt stöd och hjälp åt eleven, såsom kurator eller psykologhjälp.

”En lärare kan ju inte ringa till exempel till BUP och säga att det här barnet behöver hjälp, utan man får uppmana föräldrarna att ringa och det har man ju gjort. Annars är den man pratar med först egentligen skolsköterskan, så får hon ta den första kontakten.” (Lärare E).

Vid intervjuerna berättade lärarna om olika elevers reaktioner. En lärare berättade att hennes elev var väldigt öppen med att visa sina känslor.

[...] jag förstod ju att flickan behövde prata mycket, men det var skönt för hon hade inte svårt för att prata om det för om man säger det som hände i våras när pojken i fyran, han har inte sagt någonting. Han är helt tyst. Medan min flicka, hon pratar gärna om det. (Lärare D).

En annan lärare berättade att hennes elev inte ville att de skulle tala om elevens sorg i skolan.

”Pojken ville inte att vi skulle göra något i skolan för att minnas pappan [---] Jag respekterade elevens önskan och det togs inte upp något om sorg och död i skolan som kunde kopplas till elevens pappa.” (Lärare B).

När en elev drabbats av sorg får den vanligtvis mycket stöd till en början, men det är lätt hänt att när man som lärare tror att eleven är klar med sitt sorgearbete, och inte längre visar några yttre tecken på att må dåligt, menade Lärare G att stödet ofta avtar. Lärare G ansåg att det var viktigt att inte bara finnas till hands i det första skedet i en sorgbearbetning utan lång tid framöver.

”Eleven kan behöva extra stöd och hjälp i arbetet under en väldigt lång tid.” (Lärare G).

4.4.4 Engagemang

Flera av de intervjuade lärarna nämnde att när de har haft en elev i sorg har de gjort hembesök och haft en nära kontakt med eleven och föräldrarna.

”Jag gjorde emellanåt hembesök i familjen för att hjälpa till i sorgearbetet, på eget initiativ.” (Lärare A).

”Under resten av sommarlovet hade jag regelbunden kontakt med eleven, pappan och släktingar där hon tillbringade stor del av tiden [...] hon tyckte att det var skönt att prata med mig om händelsen och fick på så sätt ett förtroende för mig.” (Lärare D).

”Man ska inte vara rädd för att ha en nära kontakt med föräldrarna.” (Lärare C)

Även under skoltid fick några lärare ägna tid åt elever i sorg som var i behov av att prata.

”Jag hade en elev vars mormor dog, denna elev reagerade starkt och behövde mycket stöd från skolan [...] Hon berättade att hon gärna ville prata med sin mamma, men mamman bara grät.” (Lärare B).

I arbetet med en elev i sorg menade Lärare G att

”Allt måste planeras individuellt beroende på hur elever och föräldrar reagerar [...] att visa känslor, engagemang och vilja att hjälpa är oerhört viktigt.” (Lärare G).

Lärare C poängterade däremot att

”Det är lätt att ta till sig en elevs sorg så att den blir en del av en själv, men det är viktigt att vara den trygga punkten i skolan och inte ta på sig för stort ansvar.” (Lärare C).

Att hitta en bra balans av hur mycket tid man skall lägga ner, och hur pass engagerad man ska vara i en elevs sorg finns inga ”rätta svar”. I många fall har de intervjuade lärarna lagt ner mycket av sin fritid för att frivilligt hjälpa till och stödja en elev eller familj i ett sorgearbete.

4.5 Analys och slutsats

Här analyserar vi de svar som framkommit under intervjuerna samt redovisar de slutsatser som vi har kommit fram till.

4.5.1 Beredskap

Alla skolor där vi utförde våra intervjuer hade beredskap för sorg och krissituationer. Några av de intervjuade berättade att de hade samlat beredskapsplanen i en pärm och att den kändes som en trygghet för dem. Dock upplevde vi det som att kunskapen och användningen av den såg väldigt olika ut då en del lärare var väldigt insatta i den och andra inte. Anledningen till detta kan kanske bero på hur många sorg- och krissituationer de har varit med om på skolan samt hur nära i tiden de har inträffat. Trots att en del av lärarna hade fått utbildning om barn i sorg och andra inte så såg deras kunskaper ändå likvärdiga ut. Det centrala i deras tankar i mötet med barn i sorg var att gå på känsla och det sunda förnuftet. Vi upplever det som att man som lärare ofta har en bra medkänsla och empati för andra. Därför tror vi att de med utbildning och de utan utbildning går tillväga på liknande sätt, men att de som har utbildning har mera kunskaper i bagaget med sig i det de gör.

Under intervjuerna märkte vi att de som fått utbildning om barn i sorg hade lättare för att prata om sorg med sina elever och tog upp det oftare och som en naturlig del i sin undervisning. De övriga lärarna tog oftast bara upp sorg som en del av religionsundervisningen, vid högtider eller om någon elev befinner sig i sorg i samband med ett dödsfall inom familjen.

4.5.2 Redskap

Det som är intressant här är att alla lärare, med eller utan utbildning, talat om samma redskap och metoder som de använder sig av i sin undervisning oavsett hur mycket och ofta de talar om sorg med sina elever. Att alla lärarna använder sig av samma redskap och metoder såsom till exempel bild, lek, dagboksskrivande och samtal tror vi har att göra med att dessa metoder är vanligt förekommande i den ”vanliga” undervisningen och är egentligen inte unika för just de tillfällen då man pratar om sorg. Det är också redskap och metoder som eleverna är väl förtrogna med, vilket i sin tur kan underlätta att prata om sorg då eleverna känner sig trygga i arbetssätten.

4.5.3 Respekt och lyhördhet

Under intervjuerna var ett genomgående resonemang att man ska visa respekt och vara lyhörd gentemot sina elever. Många lärare talade också om att skolan fungerade som en trygg plats där eleverna kanske inte alltid blev påmind om sin sorgeupplevelse, och även att de inte skulle behöva bli påmind om den hela tiden. Skolan skall fungera som en plats där alla elever är trygga och det är något lärare skall sträva efter hela tiden och inte bara i mötet med barn i sorg. Många av de fall som de intervjuade lärarna talade om var situationer där eleverna ville att allt skulle vara som vanligt i skolan. Samtidigt så tror vi också att lärarna var att rädda för att göra eleverna ledsna om de tog upp sorgen ”för mycket ” och därför undveks det nog ofta att prata om det.

Genom att vara lyhörda så menade lärarna också att det gäller att vara uppmärksam på hur eleven mår. Att endast förlita sig på yttre tecken för att se hur en elev egentligen mår kan vara svårt då det inte alltid märks utåt om någon mår dåligt. Vi menar därför att det är viktigt att prata med eleven och visa att man finns där, som också en del av lärarna påpekade. En tid efter sorgen så tror ofta omgivningen att sorgen har gått över, men egentligen är det bara så att eleven har lärt sig att leva med sin sorg. Vid den här tidpunkten kan det också vara så att eleven blir sedd på samma sätt som innan den upplevda sorgen och vardagens krav återgår till det normala. Vi tror precis som Lärare G påpekade att man inte bara skall finnas till hands i det första skedet av sorgen utan en lång tid framöver.

4.5.4 Tid

Det var vanligt förekommande att de intervjuade lärarna ägnat en del av sin fritid åt att stödja elever i sorg. Som lärare har man ofta en nära kontakt med elevernas föräldrar och genom intervjuerna framkom det att i en svår situation så stärktes kontakten och telefonsamtal och

även hembesök gjordes ibland. Lärare C menade att man inte skall vara rädd för att ha nära kontakt med föräldrarna samtidigt så påpekade hon också att man skall ta till sig sorgen för mycket och göra den till sin egen. Det är viktigt att man kan behålla sitt professionella förhållningssätt och inte ta på sig för stort ansvar. Men vi tror att det är lätt hänt att man gör det då man har en elev som befinner sig i sorg på grund av att man vill elevens bästa och att den skall känna sig trygg.

4.6 Övergripande slutsats

Slutligen anser vi att de intervjuade lärarnas åsikter och tankar kring barn i sorg inte skilde sig så mycket åt. Alla poängterade respekt och lyhördhet som viktiga egenskaper hos en lärare i mötet med barn i sorg, utbildning kring barn i sorg var sällsynt och att använda sig av det ”sunda förnuftet” var ett vanligt förekommande resonemang. Då alla lärare vi intervjuade hade erfarenhet av att bemöta barn i sorg förvånade det oss hur få det var som framhöll hur viktigt det var med kunskap i mötet med barn i sorg. I stort sett kan vi endast skilja ut en av de intervjuade lärarna från de andra, då hon var den enda som arbetade med sorg som en naturlig del av undervisningen och den enda som poängterade hur viktigt det är med kunskap om barn i sorg och även ökad beredskap på skolorna.

4.7 Metodkritik

För att få svar på de frågeställningar som vi hade ansåg vi att en semistrukturerad personlig intervju var det mest lämpliga alternativet för att få djupa och utförliga svar, vilket vi inte tror att vi hade fått om vi till exempel hade gjort en enkätundersökning. Den semistrukturerade formen av intervju gjorde det möjligt för den intervjuade att styra intervjun utifrån dess erfarenheter. Vi tror också att vårt val av metod bidrog till att intervjun kändes mer som ett öppet samtal. Wallén (1996) påpekar att man skall tänka på vilken inverkan kommunikationssituationen och mediet har. Vi såg många fördelar med att använda oss av bandspelare: kunna gå tillbaka och lyssna igenom intervjuerna så att vi inte skulle missa någon aspekt, vi behövde endast skriva stödord under pågående intervju och kunde därför ha ögonkontakt med den intervjuade. Problemet med bandspelare var dock att en del av de intervjuade kändes nervösa och verkade fundera mer över vad de sa och när bandspelaren stängdes av efter intervjun flöt samtalet på mer fritt. Dock framkom ingen ytterligare information, utan de snarare upprepade saker de ansåg vara viktiga på ett mer naturligt sätt.

Det är som regel inga problem att få intervjupersonerna att prata inför en bandspelare, men ändå händer ofta något när man stänger av den. Personerna börjar prata mer spontant och är inte längre lika angelägna om att framstå som t.ex. logiska och förnuftiga. (Patel & Davidsson 2003, s. 83).

5. Diskussion

Vi upplever att vi valt en bra metod för vår undersökning då vi fick fram många intressanta svar och infallsvinklar. Dock tolkades vår undersökning av de intervjuade som att barn i sorg enbart handlade om barn som upplevt ett dödsfall. Detta bidrog till att största delen av undersökningen handlade om deras erfarenheter av barn i sorg i samband med död. Vi tror att anledningen till att de i första hand tänkte på död var att sorg togs upp väldigt lite i undervisningen och att de intervjuade lärarna ansåg att ”mindre sorger” som sjukdom och skilsmässa inte påverkade skolan på samma sätt. Men samtidigt påpekade en av lärarna att skilsmässa kan vara en väldigt stor sorg för ett barn. Detta anser även Jewett Jarratt (1994) som menar att skilsmässa kan vara väldigt jobbigt då det inte finns någon kropp att sörja eller några sorgeceremonier.

Det kan diskuteras vad som är sorg för en elev och vad som är sorg för en lärare. Är det samma sak? Enligt Björklund och Eriksson (2000) har ett barn lättare för att koppla bort sorgen, vilket gör att skolan kanske inte påverkas i så hög grad. Skolan kan för många vara en plats där sorgen inte gör sig påmind. (Björklund och Eriksson 2000). Vi tycker att det är svårt att hitta en balans för när man skall låta sorgen vara och när man skall ta upp det på något sätt. Troligtvis är det därför som många lärare väljer att endast ta upp sorg när något inträffar, då man som människa ofta inte sätter sig i en situation som upplevs som jobbig i onödan. Samtidigt så anser vi att man bör arbeta med sorg i undervisningen och vi anser också att det är viktigt att lyssna på elevens behov då det är eleverna som ska sättas i främsta rummet. Det sociokulturella perspektivet menar också att barnets sociala omgivning har stor betydelse för hur barnet skall komma vidare i sitt sorgearbete (Forsell 2005), och vi tror på samtal som en naturlig del i undervisningen för att skapa ett öppnare och tryggare klimat i klassrummet.

Enligt *Lpo 94* skall läraren hålla sig informerad om den enskilda elevens personliga situation och visa respekt för elevens integritet. Ett barn som drabbats av sorg behöver hjälp och stöd från vuxenvärlden (Dyregrov 1990). De lärare vi intervjuade lyfte fram vikten av att stödja ett barn som befann sig i sorg genom framförallt samtal med barnet. Inom det sociokulturella

perspektivet framhålls att lärarens handlingar är betydelsefulla för elevens utveckling och språket blir då en viktig länk mellan lärare och elev (Forsell 2005). Det är viktigt att läraren anpassar sitt språk till eleven beroende på vart i sin utveckling som eleven befinner sig samt vara saklig och konkret så att eleven förstår innebörden i sin situation (Hwang & Nilsson 2003). Samtalet var ett av de viktigaste och grundläggande redskapen som de intervjuade lärarna använde sig av, vilket även Vygotskij (2000) menar .

Det framkom under intervjuerna att det varierade oerhört mycket om hur olika lärare arbetade med sorg i sin undervisning. Sett från perspektivet att en elev i klassen befinner sig i sorg kan man arbeta på många sätt menar de intervjuade lärarna. Samtal är enligt Vygotskij och Dyregrov (1990; 1994; 1995; 1997; 2002) ett bra sätt att hjälpa ett barn i sorg. Genom samtalet kan man få reda på vad både eleven som befinner sig i sorg och dess klasskamrater har för tankar och funderingar (Maltén 1995). Dyregrov (2002) påpekar att det är viktigt att ge mycket stöd och uppmuntran för att eleverna ska tala om sina upplevelser och tankar. Samtidigt anser lärarna att man inte skall tvinga någon att prata för då kan det få motsatt effekt. Andra metoder som framkom under intervjuerna var lek, rita och måla, samt att läsa böcker som handlar om sorg. Dessa redskap poängteras vara till stor hjälp för barn i sorg enligt Vygotskij (1995). Våra slutsatser är att dessa metoder är vanligt förekommande, och som eleverna känner sig väl förtrodda med i den vanliga undervisningen, och att de därför också lämpar sig när man tar upp ämnet sorg i undervisningen.

De intervjuade lärarna menar att det är viktigt att respektera elevens önskan om hur den vill bli bemött. Lärarna talar också om sina erfarenheter av hur olika elever hade reagerat. En del reagerade genom att de gärna ville prata om det som inträffat, medan andra inte alls ville prata om det eller att det skulle göras något i skolan som hade med sorgen att göra. Johansson & Larsson (1976) menar att varje barns sorgearbete är unikt för just det barnet. Detta var även något som alla de intervjuade påpekade, och därför kan man aldrig ha en färdig mall att gå efter. Det som förvånar oss är att det endast var en som framhöll hur viktigt det är med utbildning och kunskap för att bemöta barn i sorg. Vi håller med om att det sunna förnuftet är viktigt, men samtidigt tror vi att det är viktigt med mer kunskap och utbildning till lärare kring bemötandet av barn i sorg för att veta hur man bör förhålla sig till eleven. Vi tycker också att eleverna behöver kunskap om vad olika typer av sorg är, hur man kan reagera när man upplever sorg samt hur man kan hjälpa någon som befinner sig i sorg och därför borde sorg tas upp i större utsträckning i skolan. ”Det är vårt ansvar att förbereda barnen för livets

ofrånkomliga förluster genom att presentera döden för dem på ett tidigt stadium genom att ta vara på lämpliga tillfällen” (Huntley 1996, sid.101).

I *Lpo 94* står det att undervisningen skall anpassas till varje elevs förutsättningar och behov. Ett barn som drabbats av sorg får ofta mycket hjälp och stöd från skolan under den första tiden. En längre tid efter den upplevda sorgen är det lätt att elevens sorg ”glöms bort” och förväntningarna på eleven återgår till hur de var innan eleven upplevde sin sorg (Dyregrov 1990). Precis som en lärare påpekade under intervjun, så menar vi att en elev behöver hjälp och stöd lång tid framöver, och inte bara första tiden då något har inträffat.

Vi tror att många lärare själva tycker det är svårt och jobbigt att prata om sorg med eleverna. Piaget menar att människan strävar efter att förstå och begripa omvärlden och det som händer i den. Det finns enligt Piaget två olika sätt att bearbeta en jobbig situation, assimilation och ackommodation. Assimilation hjälper barnet att hantera nya erfarenheter med hjälp av sina tidigare erfarenheter och ackommodation innebär att barnet inte har några tidigare erfarenheter av en specifik händelse och måste då vidga sitt tankesätt och sina kunskaper (Hwang och Nilsson 2003). Med detta som grund menar vi att det är viktigt att samtala med eleverna om sin sorg för att hjälpa dem i sin process, inte bara när något har inträffat utan även sorgen som fenomen. Vi menar också att samtala med eleverna är ett viktigt uppdrag som en lärare har för att skapa ett förtroende mellan lärare och elev. Vi tror att samtal om sorg på ett naturligt sätt förhoppningsvis gör att eleverna får en ökad förståelse för olika sorgesituationer som kan uppstå. Piaget menar också att det är viktigt att läraren tar hänsyn till barnens utveckling, förståelse och tankemässiga mognad för vad sorg innebär (Hwang och Nilsson 2003). Dock menar en lärare att hon inte vill skrämman upp barnen och väcka ångest hos dem. Vi tror att de lärare som väljer att inte prata om sorg på ett naturligt sätt saknar kunskap om hur barn reagerar och samt dess förståelse för vad sorg och död innebär. Men vi anser att om dessa lärare inte vågar ta chansen att prata om sorg på ett naturligt sätt i sin undervisning så får de heller inte kunskapen om hur det är att samtala med barn om sorg. Dessa barn får inte heller möjlighet att lära sig att prata om sina tankar och känslor när det gäller sorg och frågan är då vilken beredskap dessa elever får. Det ultimata, anser vi, vore att börja prata med barnen om sorg i de tidigare åldrarna eftersom de då är öppna och har lätt för att anförtro sig till dem i dess närhet och då bygger man upp ett förtroende som visar att det är tillåtet att prata om svåra saker och att visa sina känslor. Enligt Piaget är den kognitiva utvecklingen indelad i fyra stadier. (Hwang och Nilsson 2003). Vi tror att när barn befinner

sig i det tredje stadiet, det vill säga barn 7-11 år, så är de mogna för att kunna prata med dem på ett konkret och sakligt sätt om sorg kopplat till deras erfarenheter och tankar.

Vi förstår genom intervjuerna att det är flera lärare som lägger ner mycket av sin fritid för att stödja en elev som befinner sig i sorg. Till exempel berättade en lärare att hon gjorde hembesök för att stödja eleven och familjen i sorgearbetet och några andra lärare berättade att de hade regelbunden kontakt med den drabbade eleven och dess förälder/föräldrar. Då frågar vi oss om det är ett professionellt förhållningssätt att arbeta på sin fritid eller till och med på sin semester som en av lärarna berättade att hon gjorde. Enligt Maltén (1995) bör en lärare kunna kommunicera, ge trygghet och omtanke, detta i alla fall under skoltid. Att på sin fritid engagera sig i sina elever är helt upp till var och en anser vi. Men vi tror att med tanke på att man som lärare många gånger kommer elever och deras familjer nära är det inte så konstigt att det kan bli ett personligt och nära deltagande i en sorgprocess. Det kan vara ett stort stöd för en elev och dess familj att ha ytterligare en vuxen som bryr sig om dem, lyssnar och kanske ger råd. Då vi tror att många människor inte alltid har någon att prata med när de upplever sorg eftersom många i dess omgivning kan tycka att det är svårt och kanske drar sig undan. En sorg påverkar som sagt i hög grad skolarbetet och det kan behöva diskuteras fram lösningar på hur eleven skall arbeta i en takt som eleven klarar av eller behöva ta igen vid ett senare tillfälle. (Dyregrov 1990). Likväl som lärare kan lägga ner sin fritid på att besöka elevernas fotbollsmatcher, riduppvisningar och andra aktiviteter tycker vi att man bör kunna stödja en elev i sorg på sin fritid i viss mån. Givetvis skall vi som lärare inte agera psykolog fullt ut, utan rekommendera eleven professionell samtalshjälp. En tanke värd att fundera på är var gränsen går mellan att vara en professionell lärare och en god medmänniska.

6. Sammanfattning

Att flera lärare var "rädda" eller inte tänkte på att prata om sorg med eleverna var något vi anade innan vi började vår undersökning. Det var även vår egen farhåga innan vi började med detta arbete, att det ofta är svårt och jobbigt att prata med andra om sorg och att det tyvärr ofta är något som undviks. Nu vet vi att det är bra att prata om sorg och död med sina elever. Eftersom att det är något som kommer att drabba oss alla förr eller senare är det bra att känna till vad sorg kan innebära och hur man kan reagera innan något inträffar. Dock skall det tas upp på ett naturligt sätt som är anpassat till de elever man har, deras ålder, mognad, tidigare erfarenheter osv. (Gyllenswärd 1997). Tanken att barn inte skulle förstå vad döden innebär

och att de sörjer mindre än vuxna är felaktig. Dyregrov (1990) menar att barn mellan 5-10 år utvecklar en förståelse kring dödens innebörd. Däremot kan barn tro att de på något sätt har orsakat ett dödsfall och ta på sig ansvaret. Barn förstår inte heller omskrivningar såsom ”mormor har gått bort” eller liknande. De kan även ha många skrämmande fantasier kring döden, som är mycket värre än verkligheten. Man skall alltid vara så ärlig som möjligt för att förhindra att barnets fantasi skenar iväg samt förklara vad det innebär att någon har dött, så att de inte tror att personen som har ”gått bort” när som helst kan återvända. (Dyregrov 2002).

En rad olika redskap kan användas i skolan för att underlätta undervisning kring sorg i skolan, t.ex. ljus, böcker, musik, papper och pennor. Vygotskij (Forsell 2005) kallar dessa för fysiska redskap, han talar även om psykologiska redskap, vilket kan vara språket – som är ett av de viktigaste redskapen i mötet med barn i sorg. Både de fysiska och de psykologiska redskapen var något som de intervjuade lärarna använde sig av för att bemöta barn i sorg och även för att samtala om sorg med eleverna.

Genom litteraturstudier och kvalitativa intervjuer har vi kommit fram till att ett professionellt förhållningssätt i mötet med barn i sorg innebär att visa respekt och att vara lyhörd mot eleven. Något som också är viktigt är att skapa förtroendefulla relationer både med eleverna och deras föräldrar. Dessa tre principer är grundläggande enligt lärarens yrkesetiska regler. (Läraryrket 2001). Det som också är viktigt är att ha en god beredskap för att kunna hantera en situation på ett bra sätt när en elev befinner sig i sorg, eller när en plötslig krissituation uppstår. När en elev befinner sig i sorg är det lätt att man som lärare lägger ner väldigt mycket tid, både arbetstid och fritid, för att hjälpa eleven. Vi menar att det är viktigt att tänka på att inte göra sorgen till en del av sig själv samt att man vågar och kan sätta sina gränser för vad som tillhör en lärares uppdrag.

Litteraturförteckning

Andersson, Mariann & Ingemarsson, Kristina (1994) *Kris och katastrof*. Stockholm: Liber Utbildning AB. 139 s. ISBN 91-634-0784-1.

Björklund, Lars & Eriksson, Bernt (2000) *I möte med livets mörka sidor*. Verbum Förlag. 56 s. ISBN 91-526-2765-9.

Bra Böckers lexikon (1993) *Nationalencyklopedin*, Band 11. Bra Böcker AB: Höganäs

Bra Böckers lexikon (1995) *Nationalencyklopedin*, Band 16,18. Bra Böcker AB: Höganäs

Denscombe, Martyn (2000) *Forskningshandboken*. Lund: Studentlitteratur. 292 s. ISBN 91-44-01280-2.

Dyregrov, Atle (1990) *Barn i sorg*. Lund: Studentlitteratur. 116 s. ISBN 91-44-31181-8.

Dyregrov, Atle (1994) *Att ta avsked*. Stockholm: Rädda barnen. 72 s. ISBN 91-88726-12-6.

Dyregrov, Atle & Raundalen, Magne (1995) *Sorg och omsorg*. Lund: Studentlitteratur. 172 s. ISBN 91-44-48991-9.

Dyregrov, Atle (1997) *Barn och trauma*. Lund: Studentlitteratur. 174 s. ISBN 91-44-00427-3.

- Dyregrov, Atle (2002) *Katastrofpsykologi*. Lund: Studentlitteratur. 380 s. ISBN 91-44-022244-1.
- Forssell, Anna (2005) *Boken om pedagogerna*. Stockholm: Liber AB. 350 s. ISBN: 47-05230-9.
- Foster, Sis (1990) *Barn, död och sorg*. Stockholm: Norstedts förlag. 201 s. ISBN 91-1-893472-2.
- Gyllenswärd, Göran (1997) *Stöd för barn i sorg*. Borås: Rädda barnen. 104 s. ISBN 91-88726-94-0.
- Huntley, Theresa (1996) *Du, barnet och sorgen*. Örebro: Libris. 108 s. ISBN 91-7195-078-8.
- Hwang, Philip & Nilsson, Björn (2003) *Utvecklingspsykologi*. Natur och Kultur. 279 s. ISBN 91-27-08551-1.
- Jewett Jarratt, Claudia (1994) *Barn som sörjer*. Slussens bokförlag. 242 s. ISBN 91-88764-04-4.
- Johansson, Birgitta & Larsson, Gun-Britt (1976) *Barns tankar om döden*. Stockholm: Natur & Kultur. 72 s. ISBN: 91-27-00660-3.
- Jorup, Boel (1979) *Lekens pedagogiska möjligheter*. Stockholm: Pedagogiska institutionen (s.208) ISBN: 91-7146-031-4
- Läraryrket (2001) *Lärarens handbok*. Solna: Läraryrket. 131 s. ISBN 91-85096-830.
- Maltén, Arne (1995) *Lärarkompetens*. Lund: Studentlitteratur. 286 s. ISBN 91-44-48691-X.
- Nilzon, Kjell R (1995) *Barn och depression*. Lund: Studentlitteratur. 102 s. ISBN: 91-44-48641-3.

Patel, Runa & Davidson, Bo (2003) *Forskningsmetodikens grunder*. Lund: Studentlitteratur.149 s. ISBN: 91-44-02288-3.

Rädda barnen (1992) *Barnets rättigheter*. Stockholm: Wahlström & Widstrand. 344 s. ISBN 91-46-16192-9

Säljö, Roger (2000) *Lärande i praktiken*. Stockholm: Prisma.279 s. ISBN 9172274360.

Trost, Jan (2005) *Kvalitativa intervjuer*. Studentlitteratur AB.146 s.ISBN 914403802X.

Vetenskapsrådet (2002) *Forskningsetiska principer*. 17 s. ISBN 917307-008-4.

Vygotskij, Lev S (1995) *Fantasi och kreativitet i barndomen*. Göteborg: Daidalos.109 s. ISBN 9171730117.

Wallén, Göran (1996) *Vetenskapsteori för forskningsmetodik*.151 s. ISBN 91-44-36652-3.

Bilaga I

Hej!

Vi är två lärarstuderande som läser sista terminen på Kristianstad Högskola. Under denna termin arbetar vi med vårt examensarbete. Vår frågeställning i vårt examensarbete är *Vad innebär ett professionellt förhållningssätt i mötet med barn i sorg?* Vi har läst en hel del litteratur om detta, och skulle nu gärna vilja ha kontakt med yrkesverksamma lärare.

Vår tanke är att vi skulle vilja intervjua två lärare på er skola, helst en från låg respektive en från mellanstadiet. Vi ber dig därför ta upp detta på nästa konferens/samling och höra med lärarna om det finns intresse att ställa upp på intervju med en av oss. Intervjun beräknar vi ta max en timme och kommer att äga rum under onsdag till fredag vecka 47, eller vid överenskommen tid. Vi hör av oss i mitten på vecka 46 för besked om visat intresse för intervjun.

Tack på förhand!

Är det några frågor så hör gärna av er till oss.

Med vänlig hälsning: Veronica Gustafsson och Anna Seldevall

veronica.gustafsson0001@stud.hkr.se

0454-19313, 0705-165664

anna.seldevall0001@stud.hkr.se

0454-412 33, 070-2993251

Bilaga II

Intervjufrågor

- Vilka erfarenheter har du av att bemöta elever i sorg?
 - Berätta hur du/ni gick tillväga med denna elev.
 - Hur har det gått för eleven nu?

- Tas sorg upp som en del av undervisningen eller tas det upp när något har inträffat?
 - Vilka typer av sorg tas upp?

- Varför tas inte sorg upp som en del av undervisningen?

- Hur tar du upp ämnet sorg och död i undervisningen?
 - Hur skulle du kunna ta upp sorg i undervisningen?

- Vad anser du vara ett professionellt förhållningssätt i mötet med barn i sorg?
 - Har ni fått någon utbildning för att bemöta barn i sorg?

- Vilken beredskap finns på skolan för att bemöta barn i sorg?
 - Har skolan en gemensam beredskap?
 - Vem ansvarar för den?

